

Սակաւաթիւ հայեր կը գտնուին նաև Իտալիա, Զուիցիերիա, Պիլճիքա, Հոլանտա և Գերմանիա, որոնք դեռ գաղութներ չեն կազմած և անոնց մէջ բնակող հայերը ժամանակաւոր պանդուխտներ են միայն:

Գաղթական հայոց դուժուրը 1 միլիոնէն աւելի է:

2.

ՕՏԱՐԱԽՕՍ ՅՈՅԵՐԸ

Հայերէնը, թէև հայութեան ամենամեծ մասին խօսած չէ՝ դուն է, բայց հայոցմէ շատերը մոռցած են զայն և տիրող աղփերով ազդեցութեամբ՝ իւրացուցած են օտար լեզուներ: Օտարախօս հայերը գլխաւորապէս կը գտնուին Հայաստանի և Փոքր Հայոց սահմանէն դուրս՝ զանապառ օտար երկիրներու մէջ. սակայն բուն Հայաստանի ծայրագոյններուն մէջ ալ կան տեղեր, ուր հայերէնը օտար լեզուներուն տեղի առած է: Ընդհակառակը՝ ամբողջ գաղթական հայերն ալ մոռցած չեն հայերէնը, և շատ տեղեր, ինչպէս Նոր-Ջուղա, Աստրախան, Ջմիւռնիա, Նիկոմիդիա, Պօլիս, Սուչավա և այլն կը խօսին աւելի մաքուր հայերէն բարբառներ, քան թէ բուն Հայաստանի հայերէն ունենք:

Սակայն շեշտելու է այն հանգամանքը որ ամէն տեղ ու հայր (նոյն իսկ բուն Հայաստանի մէջ), եթէ իր մայրենի լեզուն կորսնցուցած չէ, առ նստադն հրկու լեզու դիտէ. հայերէնի հետ թուրքերէն կամ քրդերէն կամ պարսկերէն և կամ ռուսերէն: Իգական սեռն է որ այս մասին կը կողայ և առհասարակ աւելի հուստարիմ է իր մայրենի լեզուն, քան արական սեռը: Հայոց այս երկլեզուութիւնը՝ որ յստաջացած է իրեն բնակակից և թուով գրեթէ հաւասար օտար ժողովուրդներէն, մեծ ազդեցութիւն ունեցած է և ունի հայերէն լեզուի վրայ:

Օտարախօս հայոց իւրացուցած լեզուները հետեւեալներն են.

Ա. Թուրքերէն՝ իր երկու մեծ բարբառներով, այն է՝ արևմտեան թուրքերէն կամ օսմաներէն և արևելեան թուրքերէն կամ Ազէրայճանի: Այս լեզուն տարածուած է 1. գրեթէ ամբողջ Արևմտեան Փոքր-Ասիոյ մէջ՝ սկսեալ Քաոթամունիի քովերէն մինչև Զիլէ, ասկէ հարաւ մինչև Կեսարիա և Կեսարիայէն հարաւարեւելք՝ Սիսի ու Այնթապի վրայով մինչև Եփրատ: Այս սահմանագծէն արեւմուտք մինչև Մարմարայի, Արշիլկղազունի և

Միջերկրականի ծովափերը զտնուած բոլոր հայերը տաճկա-
խօս են: Բացառութիւն կը կազմեն միայն Պօլսոյ, Նիկոմի-
դիայ և Զմիւռնիոյ շրջանին հայերը, նոյնպէս էնկիւրիի և Այ-
տընի գիւղերէն մէկ քանի հատը, որոնք են՝ Սթանօզ, Նալլը-
խան, Սիվրիհիսար, Էօտէմիշ և Պուրտուր: Լսած հմ թէ Եօզղա-
տի գիւղերէն մէկ քանին ալ հայախօս են, բայց անոնց անուն-
ները յայտնի չեն ինձ: 2. Փոքր Հայոց մէջ Նիքսար՝ Եւզոկիոյ
հիսսիստային արեւելեան կողմը, որ թրքախօս հայոց կղզեակ մը
կը ներկայացնէ և արդիւնք է տեղացի բազմաթիւ թուրք տար-
րին զտղանային բարբարոսութեան: 3. Նիպրոս կղզին. ասոր հին
գաղթականութիւնը թրքախօս է, բայց նոր գաղթականութիւնը
հայախօս է: 4. Թրքախօս հայոց շրջան մ' է նմանապէս Եւ-
րոպական Թուրքիա, Պուլղարիա և Արեւելեան Ռումելի՝ սկսեալ
Մարմարայի միւս երեսէն: Բացառութիւն կը կազմեն միայն Ռո-
ստոթօ և Մալկարա: Միւս հայաբնակ բազաքները՝ ինչպէս Կէ-
լիպօլու, Սիլիվրի, Զօրլու, Էրէյլի, Զաթալճա, Ազրիտնուպօլիս,
Տիմիթոքս, Կիւմիւլճինա և Տէտէ-Աղաճ թրքախօս են: Պուլղա-
րիոյ և Արեւելեան Ռումելիի հին գաղթականութիւնը ամբողջո-
վին թրքախօս էր, բայց վերջին տաճկահայ կոտորածներէն յի-
տոյ հոն ապաստանող բազմաթիւ հայերը պատճառ եղան վերա-
կանգնելու մոռցուած հայերէնը, ի հարկէ միայն այն քաղաքնե-
լոսն մէջ՝ ուր անոնք տեղաբնակեցան մեծ բազմութեամբ, ինչ-
պէս Ֆիլիպպէ, Պուրկաս, Վառնա, Խրնովա, Ռուսնուք են: Միւս
քաղաքները՝ ինչպէս Սիլիստրէ, Ռազկըատ, Շումլա, Սիլվէն,
Այթօս, Քարնապատ, Եոմպօլի, Էսկի-Զադրա, Պաքով են կը
մնան թրքախօս: 5. Ռումանիոյ հայաբնակ քաղաքներէն անոնք
որ նախապէս Պուլղարիայէն գաղթիր են, ինչպէս Պապատաղ,
Թուլա, Սուլինա: Հոս ալ կոտորածներէն փրկած հայերը վե-
րակենդանացուցին հայերէնը, ինչպէս Կալացի, Իպրայիլի և
Քէօսթէնճէի մէջ: 6. Բեսարաբիա, նախապէս Ռումունիոյ պատ-
կանելուն համար տաճկախօս է. ինչպէս Իսմայիլ, Բիլցի, Բէն-
դէր, Քիշնև, Աքքիբման: Նոյնպէս Բեսարաբիացի հայոց գաղթա-
վայրերը՝ ինչպէս Գրիգորուպօլիս, Օդեսա ու Քիւստն թրքախօս
են: 7. Տրապիզոնի արեւելեան կողմը՝ Լազիստանի մէջ գտնուած
այն հայերը՝ որ թուրքերու կամ լազերու մէջ ցրուած են: 8. Ա-
խալքալաքի արեւմտեան կողմի գիւղերէն չորսը՝ որոնք են Բաւ-

րա, Խուլգումա, Կարտիկամ և Տուրս, Թրքախոս են: 9. Օլթիի շրջանին մէջ Օլթիէն 45 վերստ հեռու գտնուած Կալկոս գիւղը (25 տուն) Թրքախոս է: 10. Ուրմիոյ լճին հարաւային ափերը, յատկապէս Սովուշբուլաղի և Միանդարի կամ մէկ բաոով Պարսկական Քիւրտիստանի սահաւաթիւ հայութիւնը Թրքախոս է:

Ինչպէս կը տեսնուի, Թրքախոս հայութիւնը ստուար թիւ մը կը կազմէ. բայց բարեբախտաբար այս թիւը օրէ օր պակսելու վրայ է. ամբողջ Անատոլիոյ գլխաւոր քաղաքներուն, ինչպէս Պրուսայի, Կեսարիայի, Եոզղատի նոր սերունդը՝ շնորհիւ դալրոցներու և Պօլիս պանդխտելու՝ արդէն հայախոս դարձած է: Կիպրոսի, Արեւելեան Ռումէլիի և Պուլղարիոյ հայութեան մեծ մասը հայախոս դարձաւ նոր գաղթականներուն շնորհիւ: Օսմանեան կառավարութիւնը՝ թէև ժամանակին բռնի միջոցներ գործադրիր է հայերէնը ֆինիլու և Թուրքերէնը տիրող լեզու դարձնելու համար (ինչպէս օրինակ կըսուի թէ Անատոլիոյ մէջ հայերէն խօսող հայոց լեզուն կտրել տուած են փաշաները), բայց ներկայապէս այդ տեսակ միջոցներու գիմելու ոչ մտադրութիւն և ոչ կարողութիւն ունի: Բնաւարբիոյ մէջ Թուրքերէնի տեղ ուսերէնն է որ կը տարածուի հիմայ. արդէն բոլոր ժողովուրդը ուսերէն գիտէ և Թուրքերէնը բոլորովին վերնալու համար կարճ ժամանակ մը միայն բաւական է:

Բ. Վրացերէն. այս լեզուն կը խօսուի գրեթէ բոլոր վրահայոց մէջ. բացառութիւն կը կազմեն Թիֆլիսը և Սև ծովի եզերքի քաղաքները, ինչպէս Բաթում, Փօթի, Սոխում և այլն: Վրացախոս են Սղնախի, Թելաւի, Գորբի, Գութայիսի և շրջակայ տեղերս: հայերը. Ախալքալաքի գիւղերէն երկուքը՝ Վարգաւ և Խղաբաւրտ նոյնպէս վրացախոս են: Վրացիկաւոր հայերը մեծաւ մասամբ Վրաստանէն գաղթած ըլլալով՝ նոյնպէս վրացախոս են:

Գ. Պարսկերէն. կը խօսուի շատ փոքր սահմանի մը մէջ, այն է Շամախիի մօտ Մադրասա և Ղուբայի մօտ Քիլվար և Խաչմաս գիւղերուն մէջ: Մակար վրդ. Բաբսուգարեանց և Մարտոյ կպո. Սմբատեան իրենց տեղագրութեանց մէջ այս գիւղերուն լեզուն կոչած են լահենրէն և թաթերէն անուններով. բայց այս տեսակ անուններով շփոթելու պէտք չկայ, որովհետեւ յիշեալ լեզուն պարսկերէնի շատ մաքուր և գիւրահասկանալի բարբառ մ'է:

Դ. Չերքեզներէն. կը խօսուի միմիայն Արմաւիրի մէջ՝ որ Քուրանեան շրջանին մէջ հայաբնակ զիւղ մ' է: Արմաւիրի հայերը զաղթեցին Չերքեզիստանէն և հիմեցին այս գիւղը 1830 թուին:

Ե. Բրտիրէն. հարաւային Հայաստանի մէջ շատ տարածուած լեզու մ' է, բայց մայրենի լեզու դարձած է վոքը առհմանի մը մէջ. այն է՝ Խիզանի գիւղերը, Բաղէշի կուսակալութեան մէջ Խարզան և Շիրվան գաւառակները, Տիգրանակերտի կուսակալութեան մէջ Մուֆարղին կամ Սլիվան, Պշէրիէ, Պահտան գաւառակները, Կիլիկիոյ մէջ Ստմատ (հին Սամուսատ), ընդ մմէնը 100 գիւղէ աւելի:

Զ. Արաքերէն. մայրենի լեզու դարձած է Սիւրբոյ, Պաղիստինի, Միջալեքի և Ասորիստանի հայոց մէջ. Հալէպի, Դամասկոսի, Պէյրութի, Մէլտինի, Մասուլի, Քէրքիւքի և Հայաստանի մէջ ալ Սցիւրդի հայերը արաբախօս են:

Է. Ռումաներէն. մայրենի լեզու դարձած է սումանահայ զաղթականութեան մեծագոյն մասին մէջ և մաս մ'ալ Պաքովի-նայի հայութեան մէջ. միայն Ռումանիոյ արևելեան ծովագերեայ մասերը մինչև Կալաց թրքախօս՝ կամ նոր հայ զաղթականներու շնորհիւ հայախօս են:

Ը. Հհհերէն. տարածուած է գրեթէ բոլոր լեհահայոց մէջ, բացի Գութիէն, որ հայախօս է: Լեհաստանի հայերը արդէն ազգովին կորստած կընան համարուիլ:

Թ. Հունգարերէն. իբրև մայրենի լեզու կը խօսուի ըովանդակ Հունգարիոյ և Թրանսիլվանիոյ մէջ ցրուած հայերու մէջ, բացի Սամոշուլար կամ Հայաքաղաք և Կեռլա կամ Եղիսաթութուպօլիս քաղաքներէն, որոնք հայախօս են:

Ժ. Անգլիերէն. կը խօսուի հնդկահայ զաղթականութեան մէջ, մինչդեռ Անգլիոյ հայերը առկաին նոր զաղուի մ' ըլլալով՝ հայախօս են:

Այս բոլոր լեզուներուն տարածութիւնն ու սահմանները ճշտութեամբ նշանակուած են գրեթէ վերջը դրուած քարտէզին մէջ: